

Endülüs Ulemâsı

Editörler

Gülşen İSTEK - Emrah İSTEK

BEYAN

Endülüs Ulemâsı, Beyan Yayınları'nın 1016. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni DBY Ajans, kapak Yusuf Kot, baskı ve cild Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 51796) İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: +90 212 671 07 00 -Pbx- tarafından gerçekleştirildi ve Aralık 2021'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-625-7432-56-6

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: +90 212 512 76 97 - Tel-Faks: +90 212 526 50 10
www.beyanyayinlari.com / bilgi@beyanyayinlari.com
www.facebook.com/beyanyayinlari
www.twitter.com/beyanyayinlari
www.instagram.com/beyanyayinlari

Şehit İbn Cüzey el-Kelbî El-Gırnatî
(Ö. 741/1340) (Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Yeri)

Abdullah ÖZCAN*

Giriş

İslâm, müntesiplerini ilim öğrenmeye teşvik eden hatta dinî bilgi söz konusu olduğunda belli bir seviyeye kadar öğrenmeyi zorunlu kılan bir dindir. Zira İslâm dini, bütün yönleriyle yaşanmak için gönderilmiştir ki yaşanabilmesi için de öğrenilmesi zaruridir. Bu zaruret durumu da Müslümanları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaktığı ışığın rehberliğinde Kur'ân'a yönlendirmektedir. Tarih boyunca Kur'ân-ı Kerim'i daha iyi ve doğru öğrenmek, rehber edinmek¹ yolunda sarf edilen gayret, sağlam bir ilmî gelenek ve tükenmez bir bilgi hazinesi meydana getirmiştir. Müslümanlar, sahip oldukları bu gelenek ve bilgiyi gittikleri her yere götürmüşler ve gittikleri coğrafyanın güzellikleriyle birleştirerek geliştirmişleridir. Müslümanların fethedip ilim ve irfan yurduna dönüştürdükleri yerlerden biri de Endülüs'tür.

Endülüs, Târik b. Ziyâd (ö. 102/720) tarafından 92/7112'de fethedildikten sonra bir ilim ve medeniyet coğrafyası olmaya doğru ilk adımını atmıştır. Endülüs'ün İslâmlaşmasıyla birlikte hicrî üçüncü

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, abduhazcan.abc@gmail.com, orcid numarası: 0000-0002-4357-1407

1 Kur'an'ın rehberliği konusu için bk. Mehmet Altın, *Âyetler ve Kur'ân İsimleri Bağlamında Kur'ân'ın Rehberliği* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021), 37-154.

asırda diğer dinî ilimlerin yanında tefsir ilmine dair çalışmalar da başlamıştır.² Bakî b. Mahled (ö. 276/889) ile başlayan ve Ebubekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İbn Atıyye (ö. 541/1147), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Cüzey (ö. 741/1340) ve Ebu Hayyân (ö. 745/1344) ile devam eden Endülüs ilmî geleneğinden gelen müfessirlerin çalışmaları, tefsir literatürüne çok mühim eserler kazandırmıştır.

Elbette Endülüslü müfessirler, ismini zikrettiklerimizden ibaret değildir. Nitekim tabakât kitaplarında eserleri günümüze ulaşmayan başka birçok Endülüslü müfessirin ismi geçmektedir.³ Öte yandan Ebu Hayyân ve Kurtubî gibi bazı Endülüslü müfessirler, Endülüs'te doğup tahsilini orada yaptıktan sonra çeşitli sebeplerle İslâm coğrafyasının doğu taraflarına göç edip yerleşmişler, orada eserlerini yazmışlardır.⁴ İbn Cüzey ise Endülüs'te doğmuş, orada tahsil görmüş, orada ilmî faaliyetlerde bulunmuş ve orada vefat eden âlimlerden birisidir. Biz burada bu âlim/müfessirin hayatını, ilmi kişiliğini ve tefsir anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

1. İbn Cüzey'in Hayatı ve İlmî Kişiliği

Kaynaklarda, birçok âlimin olduğu gibi İbn Cüzey'in hayatıyla ilgili de detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple onun, yıl yıl hayatının tüm aşamalarını ortaya koyma imkânına sahip değiliz. Durum böyle olsa da kaynakların sağladığı malumat ölçüsünde onun adı, nisbesi, ailesi, tahsili vb. hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

2 Mustafa İbrahim el-Meşînî, *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endelüs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 79, 80, 81.

3 Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-Endelüsiyye fi't-tefsir* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997), 9 (3. dipnot).

4 er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-Endelüsiyye fi't-tefsir*, 8; Tayyar Altıku-laç, "Kurtubî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 26/455-457; Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/152-153.

1.1. İsmi, Nisbesi, Künyesi

İbn Cüzey'in tam adı ve nisbesi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahya b. Abdurrahman b. Yusuf b. Cüzey el-Kelbî el-Gırnatî el-Endelüsî'dir. Asıl künyesi, Ebu'l-Kasım olsa da⁵ kendisi daha çok "İbn Cüzey" künyesiyle meşhur olmuştur. Ne var ki İbn Cüzey'in ismi, kendisine ait *et-Teshîl* adlı tefsirinin bazı baskı- larındaki mukaddimede, oğlunun ismiyle karıştırılarak "Ebu Abdul- lah Muhammed" şeklinde verilmiştir.⁶ Aslen Yemen'deki Benî Kelb kabilesine mensuptur.⁷ Cüzey, onun dedelerindendir.⁸ Muhtemelen bu yüzden müfessirimiz, büyük dedesine nispetle "İbn Cüzey" kün-

5 Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine fî men lekînâhü bi'l-Endelüs min şu'arâi'l-mieti's-sâmine*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü's-Sekafa, 1963), 46; Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta* (Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424-2003), 3/10; Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yani ulemai'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr (Kahire: Darü't-Turâs, ts.), 2/274; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine* (Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1972), 5/88; Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Mücarî, *Bernâmeec el-Mücarî*, thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 84; Ahmet b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endülüsü'r-ratîb*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Daru Sâdır, ts.), 5/514; Muhammed b. Muhammed b. Ömer Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Lüb- nan: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/306; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-mesyahât ve'l-müselselât*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 1/306; Ali Muhammed ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1987), 1/141; Ahmet Özel, "İbn Cüzey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayın- ları, 1999).

6 Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl (Erkam)*, thk. Abdullah el-Halidî (Beyrut: Daru'l-Erkam, 1416-1995), 1/9; Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl (İlmiyye)* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 1/3.

7 Özel, "İbn Cüzey", 19/406.

8 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/144.

yesini almıştır. Zaten aynı aileden yetişen birçok âlim, kadı, emir bu künyeye tanınmıştır.⁹

1.2. Ailesi, Doğumu, Vefatı

İbn Cüzey'in büyük dedesi, ilk fetihler sırasında Endülüs'e göç edip Velbe'ye (ya da Velme) yerleşmiştir.¹⁰ Cüzey ailesi; âlim, kadı, hatip ve idareciler yetiştiren bir ailedir.¹¹ O yüzden Endülüs'te büyük ve meşhur bir aile olmuştur.¹² Nitekim İbn Cüzey'in öğrencisi İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374), onun için soylu, saygın ve zeki bir şahsiyet şeklinde söz etmektedir.¹³

Mücarî'nin (ö. 862/1458)¹⁴ verdiği bilgiye göre İbn Cüzey, 19 Rebiülevvel 693/17 Şubat 1294 tarihinde¹⁵ o dönem Endülüs'ün başkenti olan Gırnata'da (Granada) dünyaya gelmiştir. Ancak biyografi yazarı Makkarî (ö. 1041/1632), onun doğum tarihini 9 Rebiüsani 693/9 Mart 1294 olarak vermektedir.¹⁶ Bize göre birinci tarih,

9 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/152-157.

10 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/10; Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta fî ahbâri Gırnâta (Hancî)*, thk. Muhammed Abdullah 'Inan (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1974), 3/20; Özel, "İbn Cüzey", 19/406. Söz konusu yerin ismi, *el-İhâta*'nın Hancî baskısında "Velme" şeklinde verilmektedir. Bu baskının mukakkiki ve Özel tarafından verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Velbe, İşbiliye'nin (Sevilla) güneybatısındaki Huelva'dır. Velme ise Gırnata'nın (Granada) güneyine düşen el-Beşerât (La Alpujarra) dağlık bölgesinde bulunmaktadır. Bu durumda Gınata'ya daha yakın olması hasebiyle Velme ismi daha doğru görünmektedir.

11 İsmail b. Yusuf b. Muhammed İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi'l-karni's-sâmin*, thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1976), 165; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, 332.

12 el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 7/282.

13 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/10.

14 Bu zat, İbn Cüzey'in oğlarında Ebu Muhammed Abdullah'ın talebesidir.

15 el-Mücarî, *Bernâmec*, 88.

16 el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/516; ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/169.

müellife daha yakın biri tarafından verildiği için doğruya daha yakın görünmektedir.

İbn Cüzey, hayatını Gırnata'da geçirmiştir.¹⁷ Yaşadığı dönem, hicrî yedinci asrın sonları ile sekizinci asrın ilk yarısında Beni Ahmer (Beni Nasr) idaresine denk gelmektedir. Bu dönemde söz konusu krallık her ne kadar parlak bir süreç geçirse de¹⁸ genel olarak Endülüs İslâm Devleti, ciddi bir şekilde küçülmüş ve neredeyse Gırnata Krallığından ibaret hale gelerek İberya'nın güney doğu bölgesine sıkışmış bulunmaktaydı.¹⁹

İbn Cüzey, kısa sayılabilecek kırk sekiz senelik hayatını ilme ve din hizmetine adayıp verimli bir şekilde geçirmiştir. O, dinini daha iyi yaşamak ve yaşatmak için sadece ilim öğrenmek, talebe yetiştirmek ve eser meydana getirmekle yetinmemiş hayatını bu uğurda feda etmiştir. İbn Cüzey'in talebelerinden²⁰ Ebu Muhammed Abdülmüheymin el-Hadremî'nin (ö. 749/1348) günümüze ulaşmayan *el-Fihrist* adlı eserinden nakledildiğine göre İbn Cüzey, adı geçen savaşta şehit olmak için dua etmiş ve Allah o gün ona şehadeti nasip etmiştir.²¹ Nitekim başka kaynaklarda da kaydedildiğine göre o, Tarif'te (Tarifa) Müslümanlar ile İspanyol ve Portekizliler arasında gerçekleşen savaşta Müslümanları cihada teşvik ederken pazartesi sabahı 7 Cemaziyülevvel 741/29 Ekim 1340 tarihinde şehit olarak vefat etmiştir.²²

17 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/125.

18 Mustafa Öztürk, "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 11 (2003), 198.

19 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/48.

20 Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bitatrîzi'd-Dîbâc* (Tıرابلس: Darü'l-Kâtib, 2000), 398. Tinbüktî'nin (ö. 1036/1627) yaptığı nakilde Hadremî, İbn Cüzey için "hocamız" ifadesini kullanmaktadır.

21 et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 398-399.

22 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/13; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 5/516; ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/169.

1.3. Eğitimi ve Hocaları

İlim ehli bir aileye mensup olan İbn Cüzey'in, çocukluğundan itibaren ilmî bir ortamda büyüdüğü aşikârdır. Öte yandan, âlim olup aynı zamanda devlet işlerinde çalışan babasından²³ ders almış olması da kuvvetle muhtemeldir.²⁴ İbnü'l-Hatîb'in (ö. 776/1374-75) kaydettiğine göre İbn Cüzey, ondan fazla âlimden ders almıştır.²⁵ Onun rahle-i tedrisinde bulunduğu âlimler, genelde Endülüs'ün yetkin ve etkin simalarıdır.²⁶ İbn Cüzey, tefsirinde hocaları arasından sadece şu üç isimden sarahaten nakilde bulunmaktadır:

1.3.1. Ebu Ca'fer b. ez-Zübeyr (ö. 708/1308): İbn Cüzey'in Arapça, fıkıh, hadis ve Kur'an öğrendiği bu zat aynı zamanda Ebu Hayyân'ın da hocasıdır.²⁷ İbn Cüzey, kendisi on altı yaşındayken vefat eden bu hocasından özellikle Kur'an ilimleri alanında çok etkilenmiş ve tefsirinde ondan bolca nakillerde bulunmuştur.²⁸

1.3.2. Ebu Abdullah b. el-Kemmâd (ö. 712/1312): Kıraat, hadis gibi alanlarda meşhur ve etkin olan bu zat, İbn Cüzey'in dedesinin talebesidir ve İbn Cüzey, bu hocasından özellikle kıraat alanında etkilenmiş,²⁹ tefsirinde ondan nakillerde bulunmuştur.³⁰ İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), kıraat sahasında öne çıkan âlimleri ele aldığı *Gâyetü'n-nihâye*'de İbn Cüzey'in, İbnü'z-Zübeyr'den kıraatlerin bir kısmını; İbnü'l-Kemmâd'dan ise kıraatlerin tamamını okuduğunu ifade etmektedir.³¹

23 İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/326-327.

24 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/185.

25 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/11.

26 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/171.

27 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/171-173.

28 Örnekler için bk. İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/91; 1/252; 2/491.

29 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/175-176.

30 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 2/363.

31 Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'* (Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 2/83.

1.3.3. Ebu Abdullah b. Rüseyd (ö. 721/1321): Hadis, kıraat ve tefsir alanında öne çıkan bir âlimdir.³² İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*'sından nakille bildirdiğine göre İbn Rüseyd, sıfatlar konusunda Ehl-i Hadis'i takip etmiştir.³³ İbn Cüzey'in de haberî sıfatlarla ilgili ayetleri te'vil etmeyip olduğu gibi kabul etmesi (tefviz), onun bu alanda söz konusu hocasından etkilenmiş olabileceğini akla getirmektedir.³⁴ İbn Rüseyd, İbn Cüzey'in tefsirinde kendisinden nakilde bulunduğu hocalarından birisidir.³⁵

1.4. Talebeleri

Uzun bir ömre sahip olmasa da İbn Cüzey, birçok talebe yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği talebelerin başında üç oğlu gelmektedir. Üçü de âlim olan oğulları, babalarının rahle-i tedrisinden geçmişlerdir.³⁶ Ayrıca İbn Cüzey, *Takrîbü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* adlı eserinin mukaddimesinde, bu eseri oğlu Muhammed için yazdığını belirtmektedir. Bu da onun çocuklarına ders verdiğini ve bunun için özel çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır.³⁷ Oğulları dışında da İbn Cüzey'e talebelik etmiş bazı âlimlerin ismi kayda geçmiştir. Talebeleri arasında Endülü's'ün önemli âlimleri arasında sayılan zatlar da bulunmaktadır. Müellifimizin talebelerinden olan üç oğluya berber birkaç talebesini şöylece sıralayabiliriz:

32 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/178.

33 İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 5/370. Ne var ki söz konusu bilgiyi *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*'da bulamadık.

34 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/180.

35 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/252.

36 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/157-168.

37 Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Gıratî, *Takrîbü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* ("el-İşare fi usûli'l-fıkıh" ile beraber), thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 137.

1.4.1. Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Cüzey (ö. 757/1356): 721/1321’de doğan Ebu Abdullah Muhammed, babasının gözetiminde büyümüş, şiir-edebiyat alanında şöhrete kavuşmuştur. Gırnata tarihine dair bir eser kaleme almıştır.³⁸ Endülüs’te Beni Nasr emirlerinden Emir Ebu’l-Haccâc Yusuf’un kâtipliğini yapmıştır. Bilahare anılan emirle sıkıntı yaşayınca Fas’a göç etmiş ve orada vefat etmiştir.³⁹

1.4.2. Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Cüzey (ö. 785/1384?): Babasından ve İbnü’l-Hatîb gibi dönemin başka âlimlerinden ders almıştır. Fıkıh ve edebiyat alanında derinleşmiştir. Devlet kâtipliği, çeşitli şehirlerde kadılık yapmıştır.⁴⁰ Babasının *el-Kavâninu’l-fıkhiyye*’si üzerine bir çalışma (takyîd) yapmış ve miras hukukuna dair manzum bir eser yazmıştır.⁴¹ Ayrıca İbn Battûta’nın (ö. 770/1368-69) *Seyahatnamesi*’ni temize geçirip tertip etmiştir.⁴²

1.4.3. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cüzey (ö. ?): Talebesi Mücarî, Ebu Muhammed Abdullah’ın, babası İbn Cüzey’den ders ve icazet aldığını belirtip okuduğu kitapları ismen saymaktadır.⁴³ Babasından ilim alan Ebu Muhammed Abdullah, dil ilimleri ve edebiyat alanında öne çıkmış, Gırnata’da ders okutmuş ve çeşitli yerlerde kadılık görevini üstlenmiştir.⁴⁴

1.4.4. Abdülhak b. Atıyye el-Muharibî (ö. 770/1368): Vâdîâş’ta (Guadix) doğan bu zat da Endülüs’ün önde gelen ilim ehli bir ailesine

38 İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/164.

39 İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, 2/171; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 5/526.

40 İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, 1/52.

41 el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 5/517, 525; 7/282.

42 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi’t-tefsîr*, 1/234.

43 el-Mücarî, *Bernâmeç*, 84-87. Mücarî’nin saydığı kitaplar arasında bizzat İbn Cüzey’e ait olan *et-Teshîl li ulûmi’t-Tenzîl* ve *el-Envâru’s-seniyye fi’l-elfâzi’s-sünniyye* de bulunmaktadır.

44 İbnü’l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/299; el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 5/539.

mensuptur. Fıkıh âlimidir, kadılık yapmıştır. ⁴⁵ İbnü'l-Ahmer (ö. 807/1404 [?]), Abdülhak b. Atıyye'nin meşhur müfessir İbn Atıyye'nin çocuklarından olduğunu dese de ⁴⁶ aslında oğlu değil, akrabasıdır. Nitekim nesep zincirleri incelendiğinde ikisinin akraba olup aynı aileye mensup buldukları anlaşılmaktadır. ⁴⁷ Abdülhak b. Atıyye, İbnü'l-Hatîb'in talebi üzerine kendisinin yazdığı otobiyografisinde Gırnata'da İbn Cüzey'den dersi aldığını belirtmektedir. ⁴⁸

1.4.5. Lisânü'd-Din İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75): Âlim, şair ve devlet adamıdır. İbnü'l-Hatîb'e devlet adamlığıyla birlikte ilmî çalışmalar yaptığı için "zü'l-vizâreteyn: iki vezirlik sahibi"; gündüz devlet işlerini, akşam da ilmî çalışmalar yürüttüğü için de "zü'l-ömreyn: iki hayat sahibi" lakapları verilmiştir. ⁴⁹ Çoğunluğu tarih, edebiyatla ilgili olmak üzere altmıştan fazla eseri bulunmaktadır. İbnü'l-Hatîb, birçok eserinde İbn Cüzey'den sitayişle bahsetmekte, ona talebelik ettiğini sarahaten ifa etmekte ve ona dair çok kıymetli bilgiler vermektedir. ⁵⁰ Bu sebeple İbn Cüzey'den bahseden tabakât müelliflerinin ilk kaynağı genelde İbnü'l-Hatîb'in eserleridir.

1.4.6. Ebü'l-Hasan en-Nübâhî (ö. 792/1390'dan sonra): Malaka'lı (Malaga) ilim ehli bir ailedendir. Kadılık ve hatiplik yapmış bir zattır. İbnü'l-Hatîb ile önceleri dost iken araları bozulmuştur. ⁵¹ Kendisi, Endülüs'te kadılık görevinde bulunmuş zatlara ele aldığı en önemli eseri olan *Târîhu kudati'l-Endelüs (el-Merkabetü'l-ulya fîmen yestakıkku'l-kadâe ve'l-fütyâ)* adlı eserinde İbn Cüzey için ayrı bir

45 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/430-431; İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 137; ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/209.

46 İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 137.

47 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/412, 425; ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/209.

48 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/431.

49 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/205-206.

50 İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine*, 46; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/10-11.

51 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/207-208.

başlık açmamıştır. Muhtemelen bunun sebebi İbn Cüzey'in kadılık vazifesini yürütmemiş olmasıdır.⁵² Ancak bir vesileyle İbn Cüzey için "hocamız" ifadesini kullanarak ondan ders aldığını kayda geçirmiştir.⁵³

2. Eserleri

İbn Cüzey, ilme ve kitaplara çok önem veren bir şahsiyettir. Nitekim İbnü'l-Hatîb, bu yönünü belirtmek üzere onun için "kütüphanesi kralların/devletin kütüphanesi gibi" nitelemesini kullanmaktadır.⁵⁴ Yine İbnü'l-Hatîb; İbn Cüzey'in kendini ilme adama, sahip olduklarıyla yetinip maddiyat elde etmek için çalışmayıp (الاقتصاد على الاقتنيات من حر النشب) tüm zamanını ilmî çalışmalara ayırma konusunda örnek bir tutuma sahip olduğunu;⁵⁵ çok çalışkan olup gecesini gündüzüne kattığını belirtmektedir.⁵⁶ Bu sebeple o, kısa sayılabilecek hayatına birçok eser sığdırabilmiştir.

İbn Cüzey'in hayatıyla ilgili malumatlarda olduğu gibi eserleri konusunda da ilk kaynağımız, İbnü'l-Hatîb'in kitaplarıdır. İbnü'l-Hatîb, *el-İhata* adlı eserinde İbn Cüzey'in biyografisini işlerken "te'lifleri" başlığı altında dokuz eser sıralamakta akabinde "Bunlardan başka tefsir, kıraat gibi ilim dallarında eserleri vardır. Ayrıca doğu ve batı ulemasının bir kısmının biyografisini/tanıtımını kapsayan bir de "*Fihrist*"i de mevcuttur." diyerek zikrettiklerinin dışında da İbn Cüzey'e ait eserlerin bulunabileceğine işaret etmektedir.⁵⁷ Zira İbn Cüzey'in, İbnü'l-Hatîb'in söz konusu kitabının başka yerlerinde anıldığı ya da hiç anmadığı bazı eserleri mevcuttur. Nitekim İbn Cüzey

52 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/209.

53 Ebu'l-Hasan Alî b. Abdullâh b. Muhammed el-Cüzâmî en-Nübâhî, *Târîhu kudati'l-Endelüs (el-Merkabetü'l-ulya fîmen yestakıku'l-kadâe ve'l-fütyâ)* (Beyrut: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1983), 177.

54 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/11.

55 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/11.

56 İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine*, 46.

57 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/12.

üzerine en geniş çalışmayı yapan Zübeyrî, onun adına on üç eser ismi kaydetmektedir.⁵⁸ Zübeyrî'den sonra Türkiye'de de İbn Cüzey üzerine yapılan bazı akademik çalışmalarda onun eserlerine değinilmiştir;⁵⁹ fakat görebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili en kapsamlı ve doyurucu çalışma, Zübeyrî'nin çalışmasıdır. Bu sebeple daha çok İbnü'l-Hatîb ile onu esas alarak İbn Cüzey'in eserlerini alfabetik olarak sıralayıp kısaca tanıtmaya çalışacağız.

2.1. *ed-Darûrî min İlmi'd-Dîn*

Zübeyrî'nin akaide dair saydığı⁶⁰ bu eseri İbnü'l-Hatîb anmış değildir. Ancak İbn Cüzey'in oğlu Ebu Muhammed Abdullah'ın talebesi Mücarî, *Bernamecû'l-Mücarî* adlı kitabında İbn Cüzey'in telifleri arasında bu eseri de zikretmektedir.⁶¹ Mücarî'nin talebesi olan Muhammed b. Abdulmelik el-Kaysî el-Mintûrî (ö. 834/1431)⁶² de

58 Bk. ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/218-219.

59 Nurullah Denizer, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 5; Muhammed İkbâl Çalış, *İbn Cüzey'in Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 10-11.

60 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/219 (dipnot: 2). Zübeyrî, sadece el-Kaysî el-Mintûrî'nin eserin ismini kaydettiğini söylemektedir. Ancak tespitimize göre bu bilgi doğru değildir.

61 el-Mücarî, *Bernâmeç*, 87-88.

62 el-Mintûrî el-Kaysî'nin *Menâhicü'l-ulemâi'l-aḥbâr fi tefsiri ehadisi kitabi'l-Envâr*'ın mukaddimesinde verdiği icazet silsilesinden kendisinin, Mücarî'nin talebesi olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Mücarî de İbn Cüzey'in oğlu Ebu Muhammed Abdullah'ın talebesidir. Ancak Mücarî, talebesinden daha uzun yaşamıştır. Zira ulaştığımız kaynaklarda verilen bilgilere göre Mücarî, Mintûrî'den daha sonra vefat etmiştir. Ne var ki Mücarî'nin doğum tarihi verilmezken Mintûrî'nin Hicrî 761'de doğduğu kaydedilmektedir. Muhtemelen Zübeyrî'yi yanılta da Mücarî'nin daha sonra vefat etmiş olmasıdır. Bk. Erdoğan Baş, "Mintûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005); Muhammed el-Hâdî Ebü'l-Ecfân, "Mücârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

İbn Cüzey'in *el-Envâru's-seniyye fî'l-elfâzi's-sünniyye* üzerine kaleme aldığı *Menâhicü'l-ulemâi'l-aḥbâr fi tefsiri ehadisi kitabi'l-Envâr*'ın mukaddimesinde bu bilgiyi Mücarî'den nakletmektedir.⁶³ Bu eser, yayımlanmıştır.

2.2. *ed-De'avât ve'l-Ezkâru'l-Muhrace min Sâhîhi'l-Aḥbâr*

Sahih hadislerde geçen dua ve zikirleri içermektedir.

2.3. *el-Envâru's-Seniyye fî'l-Elfâzi's-Sünniyye*

Kısa bir hadis kitabıdır. İnanç, ibadet, ahlak ve bazı fikhî konularla ilgili sekiz yüzden fazla hadis içermektedir. Kolay okunması ve ezberlenmesi amacıyla hadisler senedinden arındırılarak verilmiştir. Bu eser, yayımlanmıştır.

2.4. *el-Fevâidü'l-Âmme fî Lahni'l-Âmme*

Nahiv ilmine dair bir eserdir. Adından anlaşıldığı kadarıyla eğitimsiz halk tabakasının Arapça gramer kurallarına göre yaptığı dil yanlışlarını içermektedir.

2.5. *Fihristü İbn Cüzey*

İslâm coğrafyasının doğusu ve batısında yaşamış bazı âlimlerin biyografisini kapsayan bir eserdir. İbnü'l-Hatîb, bunun büyük bir eser

63 Ebû Abdullah Muhammed b Abdülmelik Minturi el-Kaysî, *Menâhicü'l-ulemâi'l-aḥbâr fi tefsiri ehadisi kitabi'l-Envâr*, thk. Ali el-Gazzavî vd. (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015), 1/15. Zübeyrî, eserin sadece el-Mintûrî el-Kaysî tarafından zikredildiğini söylemektedir. Ancak *Bernamecü'l-Mücarî*'yi incelediğimizde durumun öyle olmadığı, Kaysî'den önce hocası Mücarî'nin eseri İbn Cüzey'e nisbet ettiği anlaşılmaktadır. Kaysî ise ilgili kısmı *Bernamecü'l-Mücarî*'den iktibas etmiş olmalıdır. Bu, kuvvetli bir ihtimaldir. Nitekim Kaysî ile Mücarî'nin mevzubahis ifadeleri karşılaştırılınca ikisinin ufak farklılıklar dışında aynı oluğu görülmektedir. Mücarî, Kaysî'nin hocası olduğuna göre ikincisi, birincisinden nakilde bulunmuş olmalıdır.

olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Tinbüktî (ö. 1036/1627) de Zübeyrî'nin, İbn Cüzey'in talebeleri arasında saydığı⁶⁵ Abdülmüheymin el-Hadremî'den naklen İbn Cüzey'in orta düzeyde/iyi bir "bernamec" telif ettiğini kayda geçirmektedir.⁶⁶ Eser, günümüze ulaşabilmiş değildir.

2.6. *el-Kavânînü'l-Fıkhiyye fî Telhisi Mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-Tenbîh alâ Mezhebi's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye*

Eser; inanç esaslarını içeren giriş, fıkıh konularına dair on bölüm ile siyer, İslâm tarihi ve Müslümanın günlük hayatında bilmesi gereken ahlak-adaba dair muhtelif konular içeren kapsayıcı bir bölümden meydana gelmektedir. İsminden de anlaşılacağı üzere Malikî fıkımın özetleyen ve diğer mezheplerin de konuyla ilgili görüşlerine yer veren karşılaştırmalı bir fıkıh kitabıdır. İbnü'l-Hatîb, bu eseri *el-İhata*'da zikretmektedir.⁶⁷ Ancak *el-İhata*'nın ulaştığımız baskısında eser isminin "ve't-Tenbîh alâ Mezhebi's-Şâfiyye ve'l-Hanefiyye ve'l-Hanbeliyye" kısmı ayrı bir esermiş gibi kaydedilmiştir.⁶⁸ Ayrıca İbn Cüzey ile ilgili yapılan bazı modern çalışmalarda da aynı

64 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/12.

65 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fî't-tefsîr*, 1/212. Zübeyrî, söz konusu yargısında Hadremî'nin İbn Cüzey için "hocamız: شيخنا" tarzındaki ifadesine dayanmaktadır. Ancak yine Zübeyrî'nin aktardığına göre Hadremî, İbn Cüzey'den sonra vefat etse de ondan on yedi sene önce hicrî 676'da doğmuştur. Bu durumda Hadremî, yaş itibarıyla büyük olduğu halde İbn Cüzey'den ders almış olabilir. Öte yandan Endülüs ulemasının kullandığı "bernamec" kavramı, bir nevi müellifin hocalarını tanıttığı geniş çaplı bir icazetname olup bibliyografik tarzında kitapları ifade etmektedir. Nitekim bu türün meşhur örneklerinden olan *Bernamecü'l-Mücarî* bu şekildedir. "Fihrist" ise İbnü'n-Nedim'in (ö. 385/995 [?]) *Fihrist*'inden bildiğimiz üzere daha genel ve geniş bibliyografik eserlerdir. Şu hâlde Hadremî'nin "bernamec" dediği eser, İbnü'l-Hatîb'in "fihrist" dediğinden farklı bir eser olmalıdır.

66 et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc*, 399.

67 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/12.

68 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta (Hancî)*, 3/12.

hata sürdürülmüştür.⁶⁹ Eser, büyük ölçüde İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid*'ine benzemektedir. Müellif, müntesibi olduğu Mâlikî mezhebini temel alarak diğer mezheplerin de konu etrafındaki görüşlerine yer vermektedir.⁷⁰ Bu eser, yayımlanmıştır.

2.7. *el-Muhtasaru'l-Bâri' fî Kırâati Nafi'*

İbn Cüzey'in, yedi kıraat imamından ayrı olarak İmam Nâfi' (ö. 169/785) kıraatine dair yazdığı bir kıraat eseridir. İbn Cüzey, bu eserinde mezkûr kıraatin Verş ve Kalûn rivayetlerini 22 başlıkta incelemektedir. Muhtemelen İmam Nâfi' kıraatinin Endülüs'te en yaygın kıraat olması sebebiyle İbn Cüzey böyle bir eser kaleme almıştır. Nitekim onun tefsirinde de İmam Nâfi' kıraatini esas almasının sebeplerinden biri de bu durumdur.⁷¹ Bu eser, yayımlanmıştır.

2.8. *en-Nûru'l-Mübîn fî Kavâi'di Akâidi'd-Dîn*

İbn Cüzey'in kelam/itikat esaslarına dair bir eseridir. Yazar, bu eserinde "kaide" şeklinde isimlendirdiği ana başlıklar altında Allah'ın varlığı ve birliği, peygamberlik, melekler ve ahiret ile ilgili konuları özlü bir tarzda ele almaktadır. Eser, yayımlanmıştır.

2.9. *es-Salât*

İbnü'l-Hatîb, İbn Cüzey'in oğlu Ebu Muhammed Abdullah'ın biyografisini aktarırken bu eseri zikretmektedir.⁷² Eser, muhtemelen namazla ilgili bilgileri ve namaza teşvik şeklindeki konuları içermektedir.⁷³

69 Mesela bk. Öztürk, "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf", 199.

70 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fî't-tefsîr*, 1/223.

71 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/17.

72 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/299.

73 el-Kaysî, *Menâhicü'l-ulemâ*, 1/218.

2.10. *Takrîbü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*

İbn Cüzey'in oğlu Ebu Abdullah Muhammed için kaleme aldığı bu eseri, orta hacimli bir fıkıh usulü kitabıdır. Eser, yayımlanmıştır.

2.11. *Tasfiyetü'l-Kulûb fi'l-Vusûl ilâ Hazreti Allâmi'l-Guyûb*

İbn Cüzey'in bu eserini ne İbnü'l-Hatîb ne de ilgili diğer klasik kaynaklar zikretmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla modern dönemdeki Arapça çalışmalarda da bu esere yer verilmemektedir. Ancak İbn Cüzey adına böyle bir eser yayımlandığı için bazı Türkçe kaynaklarda bu eserin ismi kaydedilmektedir.⁷⁴ Aslında İbn Cüzey, *et-Teshîl*'in mukaddimesinde tasavvufun Kur'ân ile münasebetini zikrettiği yerde kabul edilebilir işarî tefsir ve tasavvufun makamlarına dair bir eser yazdığına işaret etmektedir.⁷⁵ Zaten eseri tahkik eden de söz konusu kitabın İbn Cüzey'e ait olduğunu söylerken İbn Cüzey'in anılan ifadesiyle birlikte söz konusu eserin baş tarafında eserin açıkça İbn Cüzey'e sarahaten nispet edilmesine dayanmaktadır.⁷⁶ Eserin isimlendirmesiye tahkike esas teşkil eden el yazmasına dayanmaktadır.⁷⁷

2.12. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*

İbn Cüzey'in tefsiridir. Müellif, eserinin mukaddimesinde eserin ismini sarahaten zikretmektedir.⁷⁸ Ancak ilginç bir şekilde İbnü'l-Hatîb, bu eserin ismini vermemektedir. İbn Cüzey'in eserlerini sıra-

74 Mesela bk. Özel, "İbn Cüzey", 19/407.

75 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/18.

76 Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Gırnatî, *Tasfiyetü'l-Kulûb fi'l-Vusûl ilâ Hazreti Allâmi'l-Guyûb*, thk. Münir el-Kadirî Bûdeşîş (Mağrib: ed-Dâru'l-Beydâ, 1998), 44, 46, 57.

77 İbn Cüzey el-Gırnatî, *Tasfiyetü'l-Kulûb*, 53.

78 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/11.

ladıktan sonra onun bir tefsir de yazdığına sadece işaret etmektedir.⁷⁹ Görebildiğimiz kadarıyla müellif dışında söz konusu eseri bu isimle açıkça İbn Cüzey'e nispet eden ilk isim, Mücarî'dir. Mücarî; hocası Ebu Muhammed Abdullah yoluyla İbn Cüzey'e ulaşan icazetini aktarırken eserin ismini kaydetmektedir.⁸⁰ Zübeyrî'ye göre ise söz konusu eseri ismen İbn Cüzey'e ilk nispet eden kişi, el-Kaysî el-Mintûrî'dir.⁸¹ Eserin, birden çok baskısı mevcuttur.

2.13. *Usûlu'l-Kurrâi's-Sitte Gayr Nafi'*

İmam Nâfi kıraati dışındaki diğer mütevatir kıraatlere dairdir.

2.14. *Vesîletü'l-Müslim fî Tehzîbi Sahîhi Müslim*

İsminden de anlaşılacağı üzere *Sahih-i Müslim* üzerine yapılan bir çalışmadır.

İbn Cüzey aynı zamanda ileri düzey bir şairdir. Zira İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine*'de onu rastladığı şairler arasında anmaktadır.⁸² Hem orada hem şairliğine özel bir başlık açtığı *el-İhâta*'da İbn Cüzey'in bazı şiirlerini aktarmaktadır.⁸³ Şiirlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) sevgisi, güzel hasletler, ilim aşkı gibi konuları işleyen İbn Cüzey'in herhangi manzum bir eseri ya da divanı günümüze ulaşabilmiş değildir.

79 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/12.

80 el-Mücarî, *Bernâme*, 85.

81 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/219-220. Buna göre eserin ismi, ikinci olarak da Mücarî'nin (ö. 862/1458) *Bernamecü'l-Mücarî*'sinde geçmektedir. Ancak bizim tespitimize göre durum, bunun tam tersidir. Zira Mintûrî, Mücarî'nin talebesidir ve bu bilgiyi de ondan iktibas etmiştir. Meselenin daha net anlaşılması için *ed-Darûrî min ilmi'd-dîn* ilgili düştüğümüz dipnota bakılabilir.

82 İbnü'l-Hatîb, *el-Ketîbetü'l-kâmine*, 46-48.

83 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/12-13.

3. Bir Müfessir Olarak İbn Cüzey

3.1. İbn Cüzey'in Literatürdeki Yeri

Müfessir İbn Cüzey hem tefsir ilmi özelinde hem Kur'ân ilimleri genelinde geniş ve derin bir ilmî birikime sahiptir. Kaleme aldığı *et-Teshîl li ulûmi't-Tenzîl* adlı tefsiri, bu ilimdeki derinliğini; mezkûr tefsirin mukaddimesine derç ettiği kıymetli bilgilerle kıraat ilmi üzerine yazdığı iki eser buna şahitlik etmektedir. Nitekim İbnü'l-Hatîb, onu "Kur'an (kıraatlerini) okutanlar ve âlimler" başlığının ilk sırasına yerleştirmiştir.⁸⁴ Bunun yanında kendisi de Kur'an hizmetiyle ilgilenmek, onu öğrenmek, öğretmek, anlama çabası içerisinde bulunmayı Allah'ın bir lütfu olarak görmektedir.⁸⁵ Ancak unutulmamalıdır ki İbn Cüzey, sadece müfessir değil; İslâmî ilimlerin tümüne vakıf bir âlimdir. Kaleme aldığı geniş yelpazeli eserleri yanında, fetva verecek düzeyde ilmî derinliğe sahip hatta içtihat derecesine yakın bir birikimde olduğunun kaydedilmesi bunu göstermektedir.⁸⁶

İbn Cüzey'in ilmî seviyesi böyleyken onun, klasik tefsir tabakâtında hakkettiği şekilde yer bulduğunu söylemek güçtür. Nitekim Süyûtî (ö. 911/1505), *Tabakâtu'l-müfessirin*'de İbn Cüzey ve tefsirinden bahsetmemektedir. Onun öğrencisi Davudî (ö. 945/1539 [?]) ise ondan bahsetmekte; fakat tefsirinin adını anmamaktadır.⁸⁷ Öte yandan Hicri on birinci asırda Edenevî'nin (ö. ?) *Tabakâtu'l-müfessirin*'inde ve Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'unda İbn Cüzey ve tefsirinin bahsi bulunmamaktadır.⁸⁸ Öte yandan hem Süyûtî'nin hem Kâtip Çelebi'nin İbn Cüzey'in hocası İbnü'z-Zübeyr es-Sekâfî

84 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, 3/10.

85 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/10.

86 İbnü'l-Ahmer, *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, 165-166.

87 Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 2/85-86.

88 Bir çalışmada *et-Teshil*'i açıkça İbn Cüzey'e nispet edenler arasında Kâtip Çelebi'yi de zikretmektedir; ancak biz *Keşfü'z-zunûn*'da böyle bir bilgiye rastlayamadık. Bk. Muhammed Ali İbrahim ez-Zeğlûl, "Menhec İbn

ve onun *Milâkü't-te'vîl'*nden söz edip İbn Cüzey'e yer vermeme-leri ilginçtir.⁸⁹ Aynı durum, son dönemlerde yazılan tefsir tabakâtı *Neylü's-sâirin* için de geçerlidir.⁹⁰ Bu durum da İbn Cüzey ve tefsirinin klasik dönemde İslâm coğrafyasının doğu tarafında çok yaygın olmadığını göstermektedir. Son dönemde tefsir tabakâtı ve metotlarına dair yazılmış bazı çalışmalarda başta *el-İhata* olmak üzere İbn Cüzey hakkında bilgi veren kaynaklardaki malumatı kısaca aktarmaktadır.⁹¹ Ancak son dönemlerde İbn Cüzey'in tefsirinin birden çok baskısının yapılması, tefsirin çeşitli açılardan akademik çalışmalara konu edilip incelenmesi bu durumu değiştirmiştir.⁹²

Cüzey fî Tefsirihi et-Teshil li Ulûmi't-Tenzil", *Mecelletu Mu'te li'l-Buhûs ve'd-Dirasât* 15/1 (2000), 76.

89 Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısıriyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974), 3/390; Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Daru'l-Müsenna, 1941), 2/1813.

90 Muhammed Tâhir el-Fencafîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn* (Fencafîr: Mektebetü'l-Yemân, 2000), 257-258.

91 Men'i b. Abdülhalim Mahmud, *Menâhicü'l-müfessirin* (Kahire: Darü'l-Kitabi'l-Mısri, 2000), 209-214; Fadl Hasan Abbas, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn esasiyyâtüh ve't-ticâhâtüh ve menâhicüh fi'l-asri'l-hadîs* (Ürdün: Darü'n-Nefâis, 2016), 1/262; Âdil Nüveyhid, *Mu'cemü'l-müfessirin min sadri'l-İslâm ve hattâ asrina'l-hâdir* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 2/481.

92 Mesela *et-Teshîl*'in tespit edebildiğimiz üç farklı baskısı kaynaklarımız arasında mevcuttur. Ayrıca takip edebildiğimiz kadarıyla söz konusu tefsir üzerine yapılmış tamamlanan ve bir kısmı kitap olarak basılan şu çalışmalar vardır: Türü bilinmeyen: Muhammed Abdürrahîm Muhammed, Menhecü İbn Cüzey el-Kelbî el-Endelüsî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kahire: Minye Üniversitesi, ?, 1989) Yüksek Lisans: Abdülhamîd Muhammed Nedâ, el-İmâm İbn Cüzey el-Kelbî ve cühûdühû fi't-tefsîr min hilâli't-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl (Kahire: Câmiatü'l-Ezher, Külliyyetü usûli'd-dîn, 1400); Ali Muhammed ez-Zübeyrî, İbn Cüzey ve menhecühû fi't-tefsîr (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans, 1402); Nurullah Denizer, İbn Cüzey'in et-teshîl li-'ulûmi't-tenzîl adlı eserinde Kur'ân ilimlerine yaklaşımı (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009); Tahsin Peker, Klasik dönem tefsir mukaddimelerinde Ulûmu'l-Kur'ân (Kurtubî ve İbn Cüzey

3.2. İbn Cüzey'in et-Teshîl'deki Kaynakları ve Sonraki Müfessirlere Etkisi

et-Teshîl'in mukaddimesinde İbn Cüzey'in zikrettiği onlarca müfessir ve tefsir ismine, onlar hakkında verdiği malumata bakılarak onun tefsirinde direkt ya da dolaylı birçok kaynağa müracaat ettiği söylenebilir. Ancak doğrudan etkilenip itimat ettiği kaynakları; yoğunluk sırasına göre İbn Atıyye'nin *el-Muharrerü'l-Veciz*'i,⁹³ ders olarak da okuttuğu⁹⁴ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* ıdır. Üçüncü sırada da hocası İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî ve onun *Milâkü't-te'vîl*'nden söz etmek mümkündür.⁹⁵ İbn Cüzey, anılan üç zattan da mukaddimesinde övgüyle söz etmekte;⁹⁶ tefsirinde onlardan nakiller yapmaktadır.

Gerek mukaddimedeki ifadelerinden gerekse de tefsirdeki uygulamalarından İbn Cüzey'in en çok etkilendiği müfessirin İbn Atıyye olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki bazen bir sayfada onun ismini birkaç defa zikredebilmektedir. İbn Cüzey, irab ve lügavî tahliller, kırsalar ve özellikle İsrâiliyyât'a fazla yer vermeme, haberî sıfatlar gibi kelâmî konular, fikhî meseleler ve tefsirine aldığı rivayetler hususunda

örneği) (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010); İdriz Osman, İbn Cüzey'in et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl'inde kıraat (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019); Dılshad Qadır Taha İbrahimkhaleel, *el-Mesailu'n-Nahviyye fî Tefsîri İbn Cüzey el-Endelüsi* (İbnu Cüzey el-Endelüsi'nin tefsirindeki nahiv konuları ile ilgili görüşleri) (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019); Muhammet İkbâl Çalış, İbn Cüzey'in tefsirinde Müşkilü'l-Kur'an (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019); Recep Yartaşı, İbn Cüzey et-Gırnatî'nin et-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl adlı tefsiri'nin meânî ilimi açısından incelenmesi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019). Akademik makaleler ise çok daha fazladır.

93 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/281.

94 el-Mücarî, *Bernâmec*, 85.

95 Hocasından yaptığı bazı nakiller için bk. İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/272; 1/320; 2/491; 2/530.

96 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/21-22.

İbn Atıyye'den etkilenmiştir.⁹⁷ İbn Cüzey, tefsirinde bizzat başvurup istifade ettiği ikinci en önemli kaynağı *el-Keşşâf*'tan irab, belagat ve Kur'an'ın ince manalarını yakalama konusunda etkilenmiştir.⁹⁸ Kıraat ve Kur'an ilimleri alanlarında ise daha çok kıraat hocası İbnü'z-Zübeyr'in tesiri altında kalmıştır.⁹⁹

İbn Cüzey, genelde önceki müfessirlerin görüşlerini nakletmekle yetinse de bazen kendi tercihini ve eleştirisini de ortaya koymaktadır. Bu husus, en önemli kaynaklarından olan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ile İbn Atıyye'nin *el-Muharrer*'inden yaptığı nakillerde bile söz konusudur. Mesela yeri geldikçe Zemahşerî'nin itizalî görüşlerine karşı çıkmakta,¹⁰⁰ Zemahşerî ile İbn Atıyye'yi karşılaştırıp onlardan birinin görüşünü tercih etmekte¹⁰¹ ya da ikisini kabul etmeyip üçüncü bir görüşten yana tercihini kullanmaktadır.¹⁰² Bazen ikisine de eleştiri getirip kendi görüşünü ortaya koymaktadır.¹⁰³ Tüm bunlardan, İbn Cüzey'in sadece nakilci bir müfessir olmadığı anlaşılmaktadır.

Bir müfessirin, sonrakiler üzerindeki etkisi, sonrakilerin ondan nakilde bulunmasıyla ya da eseri üzerinde şerh-haşiye türü çalışmalar yapmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre İbn Cüzey'in sonraki müfessirler üzerindeki etkisi, biraz geç dönemde ortaya çıkmış gözükmektedir. Nitekim Zübeyrî'nin aktardığına göre Cezayir'li olması hasebiyle Endülüs'e yakın olan ve İbn Cüzey'den nakilde bulunması beklenen Ebû Zeyd es-Seâlibî (ö. 875/1471) bile *el-Cevahirü'l-hisân*'da

97 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/283-284.

98 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/287.

99 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/174.

100 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 2/434.

101 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/247; 2/388. BU durumda daha çok ve özellikle dilsel konularda Zemahşerî'nin bariz bir üstünlüğünün olduğunu belirtmek gerekir. Mesela böyle bir tercih bk. el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/247; 1/328.

102 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 2/452.

103 Mesela bk. İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/450; 2/55; 2/33.

ondan bahsetmemiş, nakilde bulunmamıştır. ¹⁰⁴ Ancak Ebû Dâvûd Süleymân el-Cemel (ö. 1204/1790), *Celâleyn* tefsirine yazdığı *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi-tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafiyye* isimli eserinde İbn Cüzey'den nakilde bulunmaktadır. ¹⁰⁵ Yalnız Zübeyrî'nin aktardığına göre bu nakillerin sayısı iki elin parmaklarını geçmemektedir. ¹⁰⁶ Yine müteahhir müfessirlerden İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd*'de İbn Cüzey'den sıkça nakilde bulunmaktadır. Keza Muhammed Sıddık Han da *Fethu'l-beyân fi makâsıdı'l-Kur'ân*'da, Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-tefâsîr*'de ondan nakiller yapmaktadır. Öte yandan et-Teshîl üzerine görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir şerh-haşiye tedavülde mevcut değildir Sadece İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) hocası et-Tavudî İbn Sûde'nin, (ö. 1209/1795) *et-Teshîl*'e bir haşiye yazdığı söylenmektedir. ¹⁰⁷

3.3. Tefsirdeki Yöntemi

et-Teshîl, Mushaf tertibine göre düzenlenmiş, temelde muhtasar bir dirayet tefsiridir. Ancak söz konusu tefsir incelendiğinde müfessirimizin dirayeti rivayetle birleştirmiş olduğu görülür. İbn Cüzey, tefsirinde icmali bir tefsir tarzı ¹⁰⁸ uygulamıştır. Yani bir ayeti ya da ayet grubunu serdedip sebep-i nüzulünü aktarmak, garip kelimeleri açıklamak, cümle tahlili yapmak şeklinde değil de ayet içerisinden tefsir edilmesi gerektiğine kanaat getirdiği kısım-

104 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 2/907.

105 Mesela Bakara 2/40'in önceki ayetlerle münasebeti bağlamında yaptığı uzun alıntı için bk. Ebu Davud Süleyman el-Cemel, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi-tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafiyye* (Beyrut: Daru Ihyai al-Turas al-Arabi, ts.), 1/45.

106 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 2/908.

107 el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, 1/306; Mustafa Kara, "İbn Acîbe" (İstanbul: TDV Yayınları, 1999); Özen Özen, "İbn Sûde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

108 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/340-341.

ları parça parça aktarıp tefsir etmeye çalışmaktadır. Öte yandan ayetleri tefsir ederken hepsinde aynı metodik sıralamayı sürdürmemekte, kendisi nasıl uygun ve gerekli görüyorsa ona göre kimi yerlerde önce ayetteki kavramları açıklayıp sonra sebab-i nüzülü verirken ¹⁰⁹ kimi yerlerdeyse ayetin tefsirine başlarken sebab-i nüzülü vermektedir. ¹¹⁰

et-Teshîl'in en önemli özelliklerinden biri muhtasar olmasıdır. Bu sebeple sıkça daha önceki açıklamalarına “...ذكر في...de geçti” diyerek atıfta bulunmaktadır. ¹¹¹ Ayrıca geniş nakiller yapmamakta ve uzun tahlillere girişmemektedir. Kur’ân’ın lügavî/dilsel yönüyle ciddi manada ilgilense ve dil ilimlerini müfessir için gerekli görse de aşırıya kaçacak şekilde ¹¹² ne kadar farklı nahvî/dilsel görüş varsa hepsini aktarma yoluna gitmediği gibi kıraat konusunda da sadece kıraat-i seb’a ile yetinmektedir. Aynı tutumunu fikhî ihtilaflar konusunda da sürdürmektedir. ¹¹³ Muhtemelen muhtasar oluşun sonucu olarak şiirle istişhada nadiren yer vermektedir. ¹¹⁴

İbn Cüzey, rivayeti esas alıp dirayeti onun üzerine bina etmektedir. O yüzden ihtilaflı görüşlerin olması durumunda başta Kur’ân’a ve Hadis’e uygunluk olmak üzere rivayeti tercih kriteri olarak görmektedir. Nitekim mukaddimede “tercih sebepleri” başlığı altında ele aldığı hususların hiyerarşinde rivayeti ilk sıralara yerleştirmektedir. ¹¹⁵ Bu bağlamda o, Kur’ân’ın Kur’ân ile sonra Sünnet ile tefsir edilmesine önem vermektedir. Mesela “Kulumuz

109 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*.

110 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/314.

111 Örnek için bk. İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/287; 2/209.

112 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi’t-tefsîr*, 1/343; ez-Zeğlûl, “Menhec İbn Cüzey fi Tefsirihi et-Teshil li Ulûmi’t-Tenzil”, 90.

113 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi’t-tefsîr*, 1/343.

114 ez-Zeğlûl, “Menhec İbn Cüzey fi Tefsirihi et-Teshil li Ulûmi’t-Tenzil”, 91; ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi’t-tefsîr*, 2/644.

115 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/19-20.

Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân konusunda şüphe içindeyseniz siz de onun benzeri bir sure getirin” (Bakara 2/24) ayetinde bulunan “من مثله” ifadesindeki gaip zamirin Hz. Peygamber'i değil, Kur'ân'ı ifade ettiği şeklindeki görüşü, Yunus 10/38 ile Hûd 11/13 ayetlerinden bu mananın net bir şekilde anlaşılmasına dayanarak kabul etmektedir.¹¹⁶

İbn Cüzey'in, işarî/sûfî tefsire karşı tutumu mutedildir.¹¹⁷ Prensipten olarak işarî tefsiri kabul etmektedir. Zaten mukaddimesinde tasavvufu Kur'ân ile ilgili ilimler arasında anmıştır. Ayrıca tasavvufun on iki makamını sıralamış ve bunları hangi ayetler bağlamında ele aldığını ifade etmiştir. Ancak aynı başlıkta Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin (ö. 73/692 [?]) *Hakâiku't-tefsir* adlı eseriyle ilgili söylediklerinden onun bu konuda toptan kabul ya da ret noktasında olmadığı anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Tefsirinde de “bazı sûfîler şöyle demiştir: ”قال بعض الصوفية vb. tabirler kullanarak makul gördüğü işarî yorumlara yer vermektedir.¹¹⁹

3.4. Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı

İbn Cüzey, tefsirinin başına Kur'an ilimlerine dair iki mukaddime almıştır. Birinci mukaddimede Kur'ân ilimlerinin temel konularını sistematik ve özlü bir şekilde ele alan müfessir, ikinci mukaddimede ise Kur'ân'da çokça geçen kelimeleri kısaca açıklamaktadır. Muhtemelen bu iki mukaddimeyle uyumluluk arz etmesi maksadıyla tefsirine de *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl* ismini vermiştir. Anılan mukaddimede İbn Cüzey'in ele aldığı Kur'ân ilimlerinin tümüne değinmek,

116 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/76.

117 İbn Cüzey'in, tasavvuf terminolojinde önemli olan bazı kavramlar bağlamındaki görüşleri için bk. Öztürk, “İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf”, 201-211.

118 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/18.

119 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/243; 2/16.

başlı başına bir çalışma konusudur. Bu sebeple belirli birkaç başlık altında İbn Cüzey'in Kur'ân ilimlerine yaklaşımına değinmek yeterli olacaktır.¹²⁰

3.4.1. Surelerin Tertibi

Mukaddimedeki ifadelerinden anlaşılabilir ki İbn Cüzey, surelerin tertibinin tevkifi/vahye dayalı olmadığını, aksine şu anki tertibin Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde Kur'ân'ı istinsah eden Zeyd b. Sabit (ö. 45/665 [?]) ve beraberindeki heyetin işi olduğu görüşündedir.¹²¹ Ayrıca tefsirinde de ayetler arası münasebetten yeri geldikçe bahsedip¹²² sureler arası münasebete nadiren değinmesi,¹²³ onun, surelerin tertibinin tevkifi olmadığı şeklindeki görüşüyle ilgili olmalıdır. Bilindiği gibi Kur'ân'ın parçaları özellikle de sureleri arasında münasebet iddiası, daha çok sure tertibinin tevkifi olduğu kabulüne dayanmaktadır.

3.4.2. Kıraat

Kıraat ilminde yetkin olan ve bu alanda iki eser yazan İbn Cüzey, tefsirinde İmam Nafi' kıraatini takip etmektedir. Bunu da mukaddimede açıkça beyan etmektedir. Yine mukaddimede, Kıraat-ı seb'a ve onun gibi olan meşhur kıraatler ile şaz kıraatler şeklinde kıraatleri ikiye ayırmaktadır.¹²⁴ Manaya etkisi varsa kıraat farklılıklarını aktaran İbn Cüzey daha çok kıraat-ı seb'â ile yetinmekte, şaz kıraatlere

120 İbn Cüzey'in Kur'ân ilimlerine yaklaşımı konusunda daha geniş bilgi için bk. Denizler, *İbn Cüzey'in et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*, 9-112; Mehmet Bağış, "İbn Cüzey'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîri'nin Mukaddimesinde Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/19 (30 Nisan 2018), 8-23.

121 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/14.

122 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/72; 1/237; 2/71; 2/186.

123 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 2/342; 2/514.

124 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/17.

nadiren yer vermektedir.¹²⁵ Ancak çoğu yerde aktardığı kıraatin kime ait olduğunu ya da mütevatir olup olmadığını açıklamamaktadır.¹²⁶ Bazen de aktardığı kıraatler arasında tercih yapıp tercihini de temellendirmektedir. Mesela Fatiha'daki “ملك/مالك” şeklindeki kıraatlerden hem eksik harf olmaması hem melik kelimesinin mana itibarıyla daha kapsayıcı olması hasebiyle “melik” kıraatini tercih etmektedir.¹²⁷

3.4.3. Ahkâmu'l-Kur'ân

İbn Cüzey, karşılaştırmalı fıkha dair eser yazmış ve müftü olarak kayda geçmiş bir zattır. Ayrıca o, tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân ile ilgili ilimlerden ahkâmu'l-Kur'ân'ı da saymış ve bu alanda yazılmış önemli eserlere atıfta bulunmuştur.¹²⁸ Fıkıhtaki bu yetkinliği, haliyle *et-Teshîl*'e de yansımış ve böylece ahkâm ayetlerine yönelik yaklaşımı öne çıkan özelliklerinden birisi olmuştur. Hatta bunun, *et-Teshîl*'in en belirgin özelliği olduğu söylenebilir.¹²⁹ Hemen hemen her ahkâm ayeti üzerinde durmuş ve ayetin içerdiği fikhî hükmü açıklamaya çalışmıştır.¹³⁰ Kendisi Malikî mezhebine mensup olduğundan ahkâm ayetlerini öncelikle Malikî mezhebi perspektifinden ele almaktadır. Gerekli gördükçe diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermektedir.

3.4.4. Nesih

İbn Cüzey, Kur'ân'da neshin varlığını klasik üçlü tasnif çerçevesinde kabul etmektedir. Bununla birlikte tefsirinin mukaddimesinde, Kur'ân'da bulunduğu halde hükmü mensûh ayetler konusunda neshin, tahsis vb. durumlardan farklı olduğunu söyleyerek mutedil bir görüntü sergilemektedir. Ancak hemen akabinde kütâl/cihat emri

125 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 1/392.

126 ez-Zeğlûl, “Menhec İbn Cüzey fi Tefsirihi et-Teshil li Ulûmi't-Tenzil”, 95.

127 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/64-65.

128 İbn Cüzey el-Gıratî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/17-18.

129 ez-Zübeyrî, *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*, 2/708.

130 ez-Zeğlûl, “Menhec İbn Cüzey fi Tefsirihi et-Teshil li Ulûmi't-Tenzil”, 95.

içeren ayetlerin; kâfirlerle barışmayı, onları hoş görmeyi, eziyetlerine katlanmayı ve onlara ilişmemeyi ifade eden tüm ayetleri nesih ettiğini belirtip bu şekilde mensuh olduğunu söylediği yüz on dört ayet zikrederek tam aksi bir görüş ortaya koymaktadır.¹³¹ Bu ikinci tutumunu cihadı emreden ya da kâfirlerle savaşmamaya işaret eden ayetlerin tefsirinde de sürdürmektedir.¹³²

3.4.5. Sebeb-i Nüzûl

İbn Cüzey, sebeb-i nüzûlü hadis rivayeti kapsamında değerlendirmekte ve Kur'ân'ın anlaşılması için nüzul sebebine vakıf olmayı gerekli görmektedir.¹³³ Ayrıca muhtelif görüşlerin olması durumunda sebeb-i nüzûle uygunluğu tercih sebebi saymaktadır. Aslında bu, İbn Cüzey'in genel olarak sahih rivayeti tercih sebebi olarak gördüğünü göstermektedir. Mesela Tahrîm 66/4'teki “مولى” kelimesinin efendi-büyük manasında değil, destekçi manasında olduğunu söylerken dayandığı delillerden biri de sebeb-i nüzûldür.

İbn Cüzey, ayetin doğru bir şekilde anlaşılmasında sebeb-i nüzûle dayansa da “sebebin özel oluşu değil, lafzın genel mana ifade etmesi esastır” küllî kaidelerini de göz ardı etmemektedir. Nitekim sebeb-i nüzûlü aktardıktan sonra “durum böyle olsa da ayetin lafzı genel mana ifade etmektedir” vb. tabirlerle mezkûr usul kaidelerini hatırlatmaktadır.¹³⁴

Sonuç

İbn Cüzey, Müslüman Endülüs'ün yetiştirdiği önemli ve geniş birikimiyle dikkat çeken bir âlimdir. İslâmî ilimlerin farklı sahalarında kaleme aldığı eserleri bunun delilidir. Ayrıca Endülüs'te iz bırakan

131 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/22-24.

132 Örnek için bk. İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/20; 1/332.

133 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 1/18.

134 İbn Cüzey el-Gırnatî, *et-Teshîl (Erkam)*, 2/116; 2/241; 2/280.

talebeler yetiştirmesi de bunu desteklemektedir. Bir müfessir olarak İbn Cüzey, Endülüs tefsir geleneğinin karakteristik özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla rivayeti iyi kullanan, dilbilimsel alt yapısı sağlam bir tefsir meydana getirmiştir. Aynı şekilde gerek İsrâiliyyât gerekse de işarî tefsir karşındaki mutedil tutumu sergileyen İbn Cüzey, muhtasar da olsa tefsirine birçok kıymetli bilgi ve ince manalar almayı başarmıştır. Bunun yanında *et-Teshîl*'in, gayet sistematik olup Kur'ân ilimleri-tefsir tarihi bakımından önemli bilgiler içeren mukaddimesi de son derece kıymet arz etmektedir. Ancak İbn Cüzey'in burada ortaya koyduğu sistematikliğin tefsirine aynı derecede yansımamış olmaması da dikkat çekmektedir.

İbn Cüzey ve tefsiri, kendisinin Endülüs dışına çıkmaması ve genç sayılabilecek yaşta şehit olması, Endülüs Müslümanlarının eski güçlerini kaybetmesi ve Endülüs'ün İslâm coğrafyasının doğusundan uzak olması gibi sebeplerle fazla yaygınlık kazanmamıştır. O yüzden ondan sonra yazılan tefsir tabakâtında kendisine yer bulmadığı gibi sonraki müfessirler tarafından da yeterince referans gösterilmemiştir. Ancak denebilir ki İbn Cüzey ve tefsirinin bu makûs talihi, son dönemde kısmen kırılmıştır. Zira bir yandan son dönemdeki tabakât kitaplarına girmiş ve müfessirler tarafından kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan da üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır.

İbn Cüzey, tefsirinde uzun nakillere yer vermediği gibi tefsirini, İsrâiliyyât'a da boğmamıştır. Dolayısıyla Kur'ân kussalarıyla ilgili bir rivayetin ayeti anlamaya katkısı yoksa onu aktarmamıştır. Keza nahiv-belagat, kelâm ya da fıkîh konularına dair geniş nakillerden ve tahlillerden kaçınmıştır. Mesela aynı husus etrafındaki bütün nahvî görüşleri aktarıp bunları tahlil etmemiş, sadece anlama etki eden gramer farklılıklarını zikretmiştir. Aynı tutumunu, kelâmî ve fıkîhî meselelerde de sürdürmüştür. Netice itibariyle *et-Teshîl*, orta hacimli; fakat içerik bakımından zengin bir tefsirdir. Nakle son derece önem vermiş; ancak nakle akli da ekleyerek işin içine yorumu da katmıştır. Bu sebeple *et-Teshîl*, geniş ve derin tefsir okumaları için değil; fakat

ayetlerin genel mefhumunu anlamak amacıyla müracaat edilebilecek önemli bir kaynaktır. Öte yandan hacim olarak Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i ile Nesevî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-tenzîl*'ine yakın olsa da dili, ikisinden de daha sade ve dolayısıyla daha anlaşılır görünmektedir. Tüm bu özelliklerinden ötürü *et-Teshîl*'in gün geçtikçe daha da yaygınlaşacağını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abbas, Fadl Hasan. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn esasiyyâtüh ve't-ticâhâtüh ve menâhicüh fi'l-asri'l-hadîs*. 3 Cilt. Ürdün: Darü'n-Nefâis, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. "Kurtubî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/455-457. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Altın, Mehmet. *Âyetler ve Kur'ân İsimleri Bağlamında Kur'ân'ın Rehberliği*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2021.
- Bağış, Mehmet. "İbn Cüzey'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsîri'nin Mukaddimesinde Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usûlü Konuları". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/19 (30 Nisan 2018), 7-26.
- Baş, Erdoğan. "Mintûfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Cemel, Ebu Davud Süleyman el-. *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi-tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn bi'd-dekâiki'l-hafiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Daru lhyai al-Turas al-Arabi, ts.
- Çalış, Muhammed İkbâl. *İbn Cüzey'in Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Dâvûdî, Muhammed b. Ali ed-. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Denizer, Nurullah. *İbn Cüzey'in et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ebü'l-Ecfân, Muhammed el-Hâdî. "Mücârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/444. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fencafîrî, Muhammed Tâhir el-. *Neylü's-sâ'irîn fi tabakâti'l-müfessirîn*. Fencafîrî: Mektebetü'l-Yemân, 3. Basım, 2000.
- İbn Cüzey el-Gırnatî, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl (Erkam)*. thk. Abdullah el-Halidî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Erkam, 1416-1995.

- İbn Cüzey el-Gırnaî, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li 'ulûmi't-Tenzîl (İlmiyye)*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Cüzey el-Gırnaî, Muhammed b. Ahmed. *Takrîbü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl ("el-İşare fi usûli'l-fıkıh" ile beraber)*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Cüzey el-Gırnaî, Muhammed b. Ahmed. *Tasfiyetü'l-Kulûb fi'l-Vusûl ilâ Hazreti Allâmi'l-Guyûb*. thk. Münir el-Kadirî Bûdeşîş. Mağrib: ed-Dâru'l-Beydâ, 1998.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dibâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yani ulemai'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 2 Cilt. Kahire: Darü't-Turâs, ts.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 2. Basım, 1972.
- İbnü'l-Ahmer, İsmail b. Yusuf b. Muhammed. *A'lâmü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi'l-karni's-sâmin*. thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1976.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Gâyetü'n-Nihâye fi tabakâti'l-kurrâ'î*. 3 Cilt. Mektebetu İbn Teymiye, ts.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî. *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta*. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424-2003.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî. *el-İhâta fi ahbâri Gırnâta (Hancî)*. thk. Muhammed Abdullah 'Inan. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1974.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî. *el-Ketîbetü'l-kâmine fi men lekînâhü bi'l-Endelüs min şu'arâi'l-mieti's-sâmine*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü's-Sekafa, 1963.
- Kafes, Mahmut. "Ebû Hayyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kara, Mustafa. "İbn Acîbe". 19/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Daru'l-Müsenna, 1941.
- Kaysî, Ebû Abdullah Muhammed b Abdülmelik Minturi el-. *Menâhicü'l-ulemâi'l-ahbâr fi tefsiri ehadisi kitabi'l-Envâr*. thk. Ali el-Gazzavî vd. 4 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2015.

- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir el-. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâlat*. thk. İhsan Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1982.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer. *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Mahmud, Men'i b. Abdülhalim. *Menâhicü'l-müfessirin*. Kahire: Darü'l-Kitabi'l-Mısri, 2000.
- Makkarî, Ahmet b. Muhammed et-Tilimsânî el-. *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endülüsi'rratîb*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 2. Basım, ts.
- Meşînî, Mustafa İbrahim el-. *Medresetü't-tefsîr fi'l-Endelüs*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Mücarî, Muhammed b. Muhammed. b. Ali el-. *Bernâmec el-Mücarî*. thk. Muhammed Ebu'l-Ecfân. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Nübâhî, Ebu'l-Hasan Alî b. Abdullâh b. Muhammed el-Cüzâmî en-. *Târîhu kudati'l-Endelüs (el-Merkabetü'l-ulya fimen yestakıkku'l-kadâe ve'l-füyâ)*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 5. Basım, 1983.
- Nüveyhid, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirin min sadri'l-İslâm ve hattâ asrina'l-hâdır*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özel, Ahmet. "İbn Cüzey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/406-407. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Özen. "İbn Sûde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/359-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öztürk, Mustafa. "İbn Cüzey'in Tefsirinde Tasavvuf". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 11 (2003), 197-211.
- Rûmî, Fehd b. Abdurrahman er-. *Menhecü'l-medreseti'l-Endülüsiyye fi't-tefsir*. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1997.
- Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Tinbüktî, Ahmed Bâbâ b. Ahmed b. Hâc et-. *Neylü'l-ibtihâc bitatrîzi'd-Dîbâc*. Tırablus: Darü'l-Kâtib, 2. Basım, 2000.
- Zeğlûl, Muhammed Ali İbrahim ez-. "Menhec İbn Cüzey fi Tefsirihî et-Teshil li Ulûmi't-Tenzil". *Mecelletu Mu'te li'l-Buhûs ve'd-Dirasât* 15/1 (2000), 73-107.
- Zübeyrî, Ali Muhammed ez-. *İbn Cüzey ve menhecühü fi't-tefsîr*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1987.